

ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΡΙΣΑ

Η αρχαία Λάρισα απλώνονταν, όπως και η σημερινή, στο βορειοανατολικό τμήμα της θεσσαλικής πεδιάδας, κοντά στις όχθες του Πηνειού ποταμού. Από τη μυθολογική παράδοση αναφέρεται ως ιδρυτής της ο ήρωας Ακρίσιος, γιος του Άθαντος και της Οκελείας, ο οποίος πέθανε και θάφτηκε σ' αυτήν. Τον τάφο του έδειχναν για καιρό οι Λαρισαίοι στον ναό της Πολιάδας Αθηνάς, στην ακρόπολη. Σύμφωνα με μια παραλλαγή του μύθου, το όνομά της έλαβε από την πανέμορφη νύμφη Λάρισα, κόρη του Πελασγού, η οποία πνίγηκε στα ορμητικά νερά του Πηνειού. Το πρόσωπό της ικανοποιούσε την εθνική υπερηφάνεια των Λαρισαίων και απετέλεσε γι' αυτό τον λόγο έμβλημα των νομισμάτων τους στον 4ο αι. π.Χ. Ωστόσο η επιστημονική έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το όνομα αυτό ήρθε εδώ από άλλη περιοχή, διότι η σημάσια του (Λάρισα = λίθινη ακρόπολη) δεν ταιριάζει με τον χαμηλό χωματίνο λόφο, ύψους μόλις 25 μ., όπου ήταν η ακρόπολη της αρχαίας Λάρισας.

Αθανάσιος Τζαφάλιος

Αρχαιολόγος

Ιστορικά στοιχεία

Η πρώτη ιστορία της λαμπρής αρχαίας πόλης χάνεται μέσα στην αχλύ των αθέβαιων παραδόσεων της περιοχής. Από αποσπασματικές μαρτυρίες των αρχαίων πηγών και ελάχιστες αρχαιολογικές πληροφορίες, φαίνεται ότι είχε την ίδια μορφή οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης με τις άλλες θεσσαλικές πόλεις. Το πολίτευμά της ήταν αυστηρά ολιγαρχικό και οι λίγες αριστοκρατικές οικογένειες των γαιοκτημόνων διοικούσαν για αιώνες την πόλη και καθόριζαν την οικονομική και κοινωνική οργάνωσή της. Πλάι στους πλούσιους φεουδάρχες ζούσαν ως ελεύθεροι πολίτες οι ιδιοκτήτες μικρής αγροτικής γης, οι τεχνίτες και οι έμποροι. Τη μεγαλύτερη μάζα του Λαρισαϊκού πληθυσμού αποτελούσαν οι δούλοι, οι επονομαζόμενοι «πνεύστες», οι οποίοι δεν είχαν περιουσία, ατομικές ελευθερίες και πολιτικά δικαιώματα. Αποτελούσαν δε αναπόσπαστο τμήμα της ατομικής περιουσίας των πλουσίων φεουδάρχων. Ο χαρακτήρας της οικονομίας της αρχαίας Λάρισας ήταν καθαρά αγροτικός. Η βιοτεχνική παραγωγή της τάξης των τεχνιτών κάλυπτε μικρό ποσοστό από την οικονομική δραστηριότητά της.

Για την κοινωνική οργάνωση της Λάρισας και των άλλων θεσσαλικών πόλεων ενδεικτικές είναι οι πληροφορίες των αρχαίων πηγών για το θεσμό της «ελεύθερης αγοράς». Σύμφωνα με αυτές, οι θεσσαλικές πόλεις διαχωρίζαν τις εμπορικές αγορές με τα καταστήματα και τα βιοτεχνικά εργαστήρια από τις αγορές οι οποίες προορίζονταν για τη θρησκευτική και πολιτική ζωή των ελεύθερων πολιτών. Στον χώρο των «ελεύθερων» αγορών βρίσκονταν οι ναοί, τα μεγάλα δημόσια οικοδομήματα και οι κατοικίες των αρχόντων. Δικαίωμα να μπαίνουν σ' αυτές είχαν μόνο όσοι από τους πολίτες ήταν πραγματικά «ελεύθεροι», δεν εργαζόνταν με τα χέρια τους και είχαν πλήρη οικονομική ανεξαρτησία. Απεναγνίας, απαγορευόταν η είσοδος στους αγρότες, στους χειρώνακτες και στους τεχνίτες. Για τον Αριστοτέλη η θεσσαλική ελεύθερη αγορά ήταν το ιδανικό πρότυπο για όλους τους Έλληνες. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, η ελεύθερη αγορά, που διαφοροποιούσε τους αρχαίους Θεσσαλούς σε χωριστές κοινωνικές τάξεις, καταγόταν από την Περσική αυτοκρατορία, η οποία, εκτός από την νομισματία και την οικονομία γενικά, είχε επιδράσει και στους θεσμούς των

αρχαίων θεσσαλικών πόλεων. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η αρχαία Λάρισα, από το τέλος του 7ου αι. π.Χ., είχε το προβάδισμα από τις άλλες θεσσαλικές πόλεις και επικράτησε απόλυτα σε μεγάλη έκταση της εύφορης θεσσαλικής πεδιάδας. Εξαιτίας δε της μεγάλης οικονομικής ακμής της, διαδραμάτισε πρωταρχικό ρόλο στην πολυτάραχη ιστορία της Θεσσαλίας. Ήταν πρωτεύουσα της Πελασγιώτιδας, μιας από τις τέσσερις θεσσαλικές τετραρχίες, και έδρα επίσης της νομισματικής και πολιτικής ένωσης των Θεσσαλών. Η πολιτική αυτή ένωση, που διήρκεσε τον 6ο και 5ο αι. π.Χ., είχε τη μορφή συμμαχικής διοίκησης για επιθετικούς μόνο σκοπούς, ενώ οι πόλεις αναπτύσσονταν παράλληλα, η καθεμιά χωριστά. Τον 4ο αι. όμως συγκροτήθηκαν οι θεσσαλικές πόλεις σε ομόσπονδο κράτος πολιτικοοικονομικού χαρακτήρα, το οποίο ονομαζόταν κοινό των Θεσσαλών και είχε έδρα τη Λάρισα. Ο επικεφαλής άρχων της πρώτης πολιτικής ένωσης καθώς και του μετέπειτα κοινού ονομαζόταν ταγός. Ταγοί όμως ονομαζόνταν και οι τοπικοί άρχοντες των πόλεων-κράτων. Στα ελληνιστικά χρόνια οι ταγοί αυτοί ήταν, ανάλογα, τρεις, πέντε ή σπανιότερα επτά.

1. Η στήλη του Θεοτίμου.

Από τη μυθολογική παράδοση αναφέρονται ως ταγοί της πρώτης πολιτικής ένωσης των Θεσσαλών οι Λαρισάιοι Ευρύλοχος, Εχεκρατίδης και Αλεΐας ο πυρρός. Ο Αλεΐας ο πυρρός (Ξανθός), γιος του Θεσσαλού και εγγονός του Ηρακλή, ήταν ήρωας και γενάρχης της αριστοκρατικής οικογένειας των Αλευάδων, οι οποίοι συνδέθηκαν στενά με την ιστορία της Λάρισας και διοίκησαν την πόλη τουλάχιστον ως το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Επί της ταγείας των Αλευάδων, τον 6ο και 5ο αι., η Λάρισα γνώρισε μεγάλη οικονομική άνθηση και αναδείχθηκε σε πρώτη δύναμη στη Θεσσαλία. Η «χώρα» της περιλάμβανε την εποχή αυτή τη μεγαλύτερη έκταση της Πελασγωτίδας. Για τους μυθικούς πλούτους της «εριβάλακος» Λάρισας μιλούν σχεδόν όλοι οι αρχαίοι συγγραφείς: «Λάρισαν, ευτυχεστάτην πόλιν», την αποκαλεί ο Σκύμνος· ο Οράτιος την ονομάζει «*Larissae campis optimaee*», ενώ ο Στράβων μας πληροφορεί ότι οι Λαρισάιοι εξουσιάζαν «ευδαιμονέστατα μέρη των πεδίων». Ονομαστότερος Αλευάδης ηγεμόνας ήταν ο Θώραξ (498 π.Χ.), ο οποίος αναφέρθηκε από τον Πίνδαρο σ' ένα πυθνικό του για την ευγενική του ψυχή και τη φιλοξενία του. Αυτός, όπως και τα αδέρφια του Ευρύστολος και Θραουδαίος, ήταν ταγοί της πρώτης πολιτικής ένωσης των

Θεσσαλών. Στα χρόνια του Θώρακα οι Θεσσαλοί «εμΐδιαν» και ακολούθησαν τη στρατιά του Ξέρξη μέχρι τις Θερμοπύλες. Στα χρόνια που ακολουθούν, στη μάχη της Τανάγρας μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών το 457 π.Χ., έλαβαν μέρος και οι Θεσσαλοί.

Όπως μας πληροφορεί ο Θουκυδίδης και ο Διόδωρος, η μάχη αυτή ήταν η μεγαλύτερη και η φονικότερη μεταξύ των Ελλήνων πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Καθοριστικό ρόλο στην έκβαση της μάχης έπαιξε το θεσσαλικό ιππικό, το οποίο ήταν πασίγνωστο στην αρχαιότητα για την οργάνωση, τη δύναμη και την αποτελεσματικότητά του. Στην αρχή οι Θεσσαλοί ιππείς παρατάχθηκαν με τους Αθηναίους, κατά την εξέλιξη όμως της σύγκρουσης συμπήδησαν με τους Σπαρτιάτες. Τελικά οι Σπαρτιάτες, με τη βοήθεια των Θεσσαλών, δγήκαν νικητές, αν και με βαριές απώλειες. Ένας από τους Θεσσαλούς ιππείς που έπεσε στη μάχη της Τανάγρας ήταν ο Θεοτίμος, ο γιος του Μενύλλου, ο οποίος καταγόταν από τον ευρύχωρο Άτραγα. Οι αρχές της πρώτης πολιτικής ένωσης των Θεσσαλών τον τίμησαν για τη θυσία του και έστησαν προς τιμή του πρώτο στο ιερό του Κερδώου Απόλλωνος στη Λάρισα. Η στήλη με την ανάγλυφη παράσταση του αφηρησιμένου νεκρού πο-

λεμιστή βρέθηκε σε δεύτερη χρήση στη Λάρισα και κοσμεί σήμερα το τοπικό Μουσείο (εικ. 1). Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου οι Λαρισάιοι τάχθηκαν με το μέρος των Αθηναίων και έστειλαν επικουρικά στρατεύματα εναντίον των Σπαρτιατών. Μετά το 404, η πόλη σπαράσσεται από έριδες και ανταγωνισμούς των αντιμαχόμενων ολιγαρχικών παρατάξεων, οι οποίες διεκδικούν την εξουσία. Από τη μια είναι οι Αλευάδες, οι οποίοι υποστηρίζονται από τους Αθηναίους, και από την άλλη οι άλλες ολιγαρχικές ομάδες, οι οποίες υποστηρίζονται από τους Σπαρτιάτες. Οι Αλευάδες φαίνεται ότι τα χρόνια αυτά είχαν χάσει την παλιά δύναμή τους· γι' αυτό τον λόγο την εξουσία κατέκτησαν τελικά οι αντιπαλοί τους, οι οποίοι φαίνεται ότι είχαν, αν και ήταν πλούσιοι γαιοκτήμονες, περισσότερο φιλελεύθερο πνεύμα και εφαρμόζαν δημοκρατικότερες μεθόδους στη διακυβέρνηση της πόλης. Τα χρόνια αυτά αναφέρονται αθρόες πολιτογραφικές ξενών πολιτών, με αποτέλεσμα να αλλάξει η σύνθεση του πληθυσμού και η έκταση της «χώρας» της Λάρισας. Οι Λαρισάιοι άρχοντες, σύμφωνα με ένα σκόμμα του σοφιστή Γοργία, κατασκεύαζαν με τον τρόπο αυτό Λαρισάιους πολίτες, έγιναν κατά κάποιον τρόπο «Λαρισσοί». Η «δημοκρατιζούσα» εξουσία στη Λάρισα διήρκεσε λίγα χρόνια, διότι οι Αλευάδες δεν καθήσυχασαν. Έτσι, με αρχηγό τον Αρίστιππο, ζήτησαν την οικονομική βοήθεια των Περσών και τη στρατιωτική συνδρομή των Μακεδόνων για να ανακτήσουν την εξουσία. Μετά από αιματηρές εμφύλιες συγκρούσεις επικράτησαν εκ νέου στη Λάρισα το 402 π.Χ. και επέβαλαν το δυναστικό ολιγαρχικό καθεστώς, με το οποίο κυβερνούσαν την πόλη τα παλιότερα χρόνια. Διδόχος του Αρίστιππου ήταν ο Μήδιος, Αλευάδης και αυτός, ο οποίος το 394 π.Χ. κατέλαβε και λεηλάτησε την Φάρσαλο, που είχε καταληφθεί από τους Σπαρτιάτες. Στην προσπάθειά του αυτή είχε βόθθεια από τους

συμμάχους του Αθηναίου. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Διοδώρου, εξεπύρηνσε την πόλη και «ελαφυραγόησε τους εν αυτή κατοικούντας».

Τα χρόνια αυτά ο παλιός ανταγωνισμός μεταξύ Λάρισια και Φερών παίρνει οξύτερη μορφή. Οι Φεραίοι, με αρχηγό τον τύραννο Λυκόφρονα, το 404 π.Χ. εκμεταλλεύθηκαν τις εσωτερικές έριδες των Λαρισαίων και κυριέυσαν την πόλη τους με υποκίνηση των Λακεδαιμονίων. Οι Λαρισαίοι επαναστάτησαν και με επικεφαλής τους Αλεάδες ανέκτησαν την πόλη τους. Ωστόσο η πολιτική κρίση συνεχίστηκε και στον 4ο αι. Συνέπεια τη κρίσης αυτής ήταν να επιβληθεί στη Θεσσαλία η εξουσία του τυράννου των Φερών Ιάσωνος, ο οποίος αναγορεύθηκε σε ταγό όλων των Θεσσαλών (371-370 π.Χ.). Η Λάρισσα δηλαδή κατά τους χρόνους του Ιάσωνος είχε χάσει την ηγεμονία της Θεσσαλίας και ίσως την πολιτική ανεξαρτησία της. Από τους ιστορικούς υποστηρίζεται ότι από το 374 π.Χ. ήταν πλέον υπό την άμεση πολιτική κυριαρχία των Φερών, μέχρι το θάνατο του Ιάσωνος το 370 π.Χ. Μετά το θάνατο του Ιάσωνος, η ταγεία των Θεσσαλών περιήλθε στους αδελφούς του Πολύδωρο και Πολύφρονα. Λίγους μήνες αργότερα ο Πολύφρων δολοφονήσε τον Πολύδωρο και κράτησε την εξουσία για ένα χρόνο, οπότε δολοφονήθηκε από τον γιο του Πολυδώρου, τον Αλέξανδρο. Λίγο πριν δολοφονηθεί, κατέλαβε τη Λάρισσα και εγκατέστησε φρουρά στην ακρόπολη. Οι Λαρισαίοι αποτίναξαν την τυραννία με τη βοήθεια των Μακεδόνων, οι οποίοι κυριέυσαν την πόλη. Το 368 π.Χ. ο Πελοπίδας, επικεφαλής των Θηβαίων, έδιωξε τους Μακεδόνες από την πόλη. Το 358 π.Χ. δολοφονήθηκε ο θηριώδης τύραννος των Φερών Αλέξανδρος από τους γιους του Ιάσωνος Τεισίφονο, Λυκόφρονα και Πειθόλοο. Οι νέοι τύραννοι ακολούθησαν την πολιτική των προκατόχων τους και καταδυνάστευσαν τις θεσσαλικές πόλεις. Το 357 π.Χ. εισέβαλε στη Θεσσαλία ο Φίλιππος Β' και απελευθέρωσε τις πόλεις από την

2. Λουτρά ρωμαϊκής εποχής.

5. Τμήμα δρόμου και κτιστός αποχετευτικός αγωγός.

7. Τμήμα πλακοστρωμένου δρόμου ρωμαϊκής εποχής.

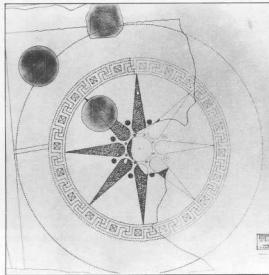
3. Άποψη ανασκαφής στις ΝΑ υπώρειες της ακρόπολης.

6. Δίκτυο κτιστών αποχετευτικών αγωγών.

8. Πρώτο αρχαίο θέατρο. Άποψη του κοίλου και του επιθεάτρου.

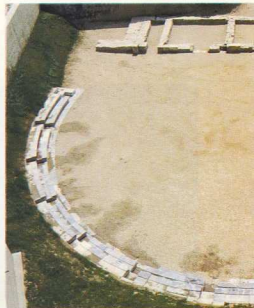
4. Σχέδιο ψηφιδωτού ζου α. π.Χ.

φεραϊκή ηγεμονία. Δεύτερη επέμβαση του Φιλίππου Β' έγινε το 354 π.Χ., κατά τη διάρκεια του ιερού πολέμου. Από τη χρονιά αυτή αρχίζει μια νέα μεγάλη περίοδος στην ιστορία της Λάρισας.

Η Μακεδονική κυριαρχία στην πόλη διαρκεί μέχρι το 197 π.Χ., χρονιά κατά την οποία ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος Ε' νικήθηκε στις Κυνός Κεφαλές από τους Ρωμαίους με αρχηγό τον Τίτο Φλαμίνιο. Την εποχή της ρωμαιοκρατίας στη Θεσσαλία η Λάρισσα ήταν έδρα των ρωμαϊκών στρατευμάτων και έδρα επίσης του νέου κοινού των Θεσσαλών, το οποίο συγκροτήθηκε με προτροπή του Φλαμίνιου. Εξαιτίας δε της φιλορωμαϊκής πολιτικής της είχε αρκετά πρόνοια από τους Ρωμαίους. Ο Οκταβιανός Αύγουστος μάλιστα την αναγόρευσε, το 14 π.Χ., σε πόλη Augustia (Σεβαστή). Για την ιστορική αυτή περίοδο οι αρχαίες φιλολογικές πηγές είναι ελάχιστες. Τις κύριες πληροφορίες τις αντλούν οι ερευνητές από το πλήθος των επιγραφών, οι οποίες μιλούν εύγλωττα για τους θεσμούς και την κοινωνική οργάνωσή της. Ανώτατος θεσμός της πόλης της Λάρισας ήταν η εκκλησία του Δήμου, η οποία ονομαζόταν αγορά. Την πολιτική εξουσία είχαν στα χέρια τους οι πέντε ταγοί. Επικεφαλής της συναρχίας των ταγών ήταν, κατόπιν εκλογής, ο πρωτοστάτης

9. Πρώτο αρχαίο θέατρο. Λεπτομέρεια του κοίλου.

10. Δεύτερο αρχαίο θέατρο. Γενική άποψη.

ταγός. Ο ταγός αυτός, ως πρόεδρος των συνελεύσεων της αγοράς, ονομαζόταν αγορανόμος. Δίπλα στους ταγούς ήταν οι δυο ταμίες της πόλης, οι οποίοι ασκούσαν εξουσία ανά εξάμηνο. Άλλοι πολιτικοί άρχοντες της Λάρισας ήταν οι δυο γυμνασιάρχοι, οι προϊστάμενοι των δυο γυμνασίων της πόλης. Μεταξύ των επωνύμων αρχόντων αναφέρονται από τις επιγραφές οι δυο ιερομνημονες, οι θεομοθέται (ανώτατοι δικαστικοί) και οι πρακτικογράφοι των συνεδριάσεων της αγοράς, οι αποκαλούμενοι γραμματείς. Όσον αφορά δε τη διοίκηση του νέου κοινού των Θεσσαλών (της ομοσπονδίας των θεσσαλικών πόλεων), είχε την ακόλουθη σύνθεση: Ανώτατο Συμβούλιο αποτελούσε το συνέδριο, το οποίο απαρτιζόταν από αντιπροσώπους των θεσσαλικών πόλεων. Ανώτατος άρχων ήταν ο στρατηγός των Θεσσαλών. Ήταν αρχηγός των ομοσπονδιακών ενόπλων δυνάμεων και εκπροσωπούσε το κοινό στις διαπραγματεύσεις με άλλες πόλεις-κράτη. Διατηρούσε επίσης τις επαφές με τη ρωμαϊκή εξουσία και οργάνωνε τις πανθεσσαλικές γιορτές. Ήταν, τέλος, ο επώνυμος άρχων του θεσσαλικού έθνους και ο χρόνος της στρατηγίας του περιλαμβάνονταν στα ψηφίσματα του κοινού και των πόλεων. Συνάρχοντες του στρατηγού ήταν ο ίππαρχος, αρχηγός του θεσσαλικού ιππικού, ο ταραντίναρχος, αρχηγός των ελαφρά όπλισμένων

ιππέων, ο γραμματεύς του συνεδρίου, ο ταμίας και ο ιερέας του Ελευθερίου Διός. Σύμφωνα με τις πληροφορίες των γραπτών πηγών και λίγων αρχαιολογικών δεδομένων, η Λάρισα, μετά τον Αύγουστο, παρουσιάζει σημεία οικονομικής παρακμής, τα οποία με το πέρασμα των χρόνων γίνονται πιο έντονα. Την εποχή αυτή πληθαίνουν οι ρωμαϊκές γαίες στην περιοχή της, το περίφημο κοινό των Θεσσαλών χάνει σιγά-σιγά τη δύναμή του και αποχτάει διακοσμητικό ρόλο. Η πόλη σταδιακά παρακμάζει ολοσχερώς και μεταβάλλεται σε άσημη πόλη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Αρχαιολογικά δεδομένα

Ελάχιστα κτηριακά δείγματα του λαμπρού παρελθόντος της Λάρισας έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα, εκτός από τα δύο θέατρα. Τα μεγάλα δημόσια οικοδομήματα, τα τείχη, οι αγορές, οι ναοί και τα ιερά έχουν χαθεί οριστικά και μόνο λίγα αρχαιολογικά στοιχεία υπάρχουν για την πιθανή θέση τους. Η πόλη κατοικήθηκε, αναπτύχθηκε και ανοικοδομήθηκε στην ίδια θέση για αιώνες και οι παλιές πέτρες, οι οποίες ήταν σπάνιες στη θεσσαλική πεδιάδα, χρησιμοποιήθηκαν πολλές φορές. Ωστόσο οι λεγόμενες φωσφικές ανασκαφές, οι οποίες διενεργήθηκαν τα τελευταία 15 χρόνια μέσα σε ιδιωτικά οικόπεδα κατά την ανέγερση των πολυκατοικιών, συγκέντρωσαν πλήθος κινητών

ευρημάτων και επιστημονικών στοιχείων για την ιστορία της αρχαίας πόλης. Τα περισσότερα από τα στοιχεία ανάγονται χρονολογικά στις τελευταίες περιόδους της ζωής της, τη ρωμαϊκή (εικ. 2) και την ελληνιστική, ενώ σε λίγες περιπτώσεις, όπου οι ανασκαφικές συνθήκες το επέτρεπαν, ερευνήθηκαν στρώ-

12. Πλεκτό καλάθι από τόφο του ανατολικού νεκροταφείου (2ος αι. π.Χ.).

13. Περιεχόμενο πλεκτού καλαθιού.

11. Δεύτερο αρχαίο θέατρο. Λεπτομέρεια του κοίλου.

ματα της κλασικής και των παλαιότερων περιόδων. Έτσι οι ερευνητές με τα επιστημονικά αυτά δεδομένα προσπαθούν να αποκαταστήσουν τον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης. Ο ίδιος ο λόφος «Φρούριο», ο οποίος ταυτίζεται με την αρχαία ακρόπολη, είναι στην πραγματικότητα ένας προϊστορικός οικισμός (προϊστορικοί οικισμοί της νεολιθικής εποχής υπήρχαν και άλλοι στον χώρο όπου αναπτύχθηκε η μετέπειτα πόλη). Στις ανατολικές υπώρειες του λόφου διενεργήθηκε μια ανασκαφική έρευνα με συνολικό βάθος 10 μ., η οποία αποκάλυψε επάλληλα στρώματα κατοικήσεων από την πρώτη χαλκοκρατία ως τα ύστερα βυζαντινά χρόνια (εικ. 3). Η πόλη αναπτύχθηκε μόνο νότια και ανατολικά από την ακρόπολη, γιατί θόρεια και δυτικά περιοριζόταν από τον Πηνειό.

Τα τείχη. Ο ποταμός Πηνειός, ο οποίος περιέβαλλε την αρχαία Λάρισα σχεδόν ημικυκλικά από τη θόρεια και δυτική πλευρά της, ήταν το μόνο φυσικό έρεισμα των Λαρισιαίων στον ανοιχτό κάμπο, όπου ήταν επιλωμένη η πόλη τους. Γι' αυτό το λόγο από ενωρίς κατασκεύασαν ισχυρή τεχνητή οχύρωση, η οποία περιέτρεχε όλη την πόλη και την προστάτευε από κάθε είδους εχθρική επιβουλή. Από την οχύρωση αυτή δεν εισημάνθηκε από την αρχαιολογική σκαπάνη μέχρι τώρα κανένα ίχνος. Μέχρι πρόσφατα οι πληροφορίες μας γι' αυτήν προέρχονταν από τους αρχαίους συγγραφείς Διόδωρο και Τίτο Λίβιο. Τον τελευταίο καιρό όμως βρέθηκε στη Λάρισα μια επιγραφή η οποία δίνει κάποιες ασφαλείς πληροφορίες για τα τείχη της αρχαίας πόλης. Σύμφωνα με την επιγραφική αυτή μαρτυρία, τα τείχη ήταν κατασκευασμένα με ωμά πλιθιά. Έτσι βέβαια δικαιο-

λογείται η μη διατήρησή τους μέχρι σήμερα. Οι νεότεροι ερευνητές υπέθεσαν ότι τα αρχαία τείχη ακολουθούσαν την πορεία των τούρκικων τειχών και το μήκος τους ξεπερνούσε τα 6450 μ. Τα τούρκικα τείχη σώζονταν μέχρι το Β' Παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια εξαφανίσθηκαν κατά τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση της πόλης (μαζί με την οχυρωματική τάφρο). Φαίνεται ότι η αρχαία πόλη ήταν πιο περιορισμένη, διότι μέσα στην έκταση που καταλάμβαναν τα τούρκικα τείχη έχουν επισημανθεί και αρχαία νεκροταφεία.

14. Χαλκίνο κάτοπτρο από τάφο του νοτίου νεκροταφείου (2ος αι. π.Χ.).

15. Χρυσά φυλλάκια από τάφο του νοτίου νεκροταφείου (2ος αι. π.Χ.).

Ελεύθερη αγορά, ναοί και ιερά

Η ελεύθερη αγορά τοποθετείται, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, στη θέση της κεντρικής πλατείας της σημερινής πόλης, νότια της αρχαίας ακρόπολης. Ο περίφημος ναός του Κερδώου Απόλλωνος, όπου στήνονταν τα ψηφίσματα της πόλης, βρισκόταν στην άλλη μεγάλη πλατεία της Λάρισας, την πλατεία του εθνάρχου Μακαρίου (πρώην Ταχυδρομείου). Σπόνδυλοι δωρικών κίωνων και τεράστια δωρικά κιονόκρανα, τα οποία είχαν βρεθεί παλιότερα στη θέση αυτή, ανήκουν μάλλον στον περικαλλή ναό. Στο λόφο της ακρόπολης υπήρχε στα κλασικά χρόνια ο ναός της Πολιάδος Αθηνάς, όπου τοποθετούσαν οι αποφάσεις του κοινού των Θεσσαλών.

Πολυύριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία είναι εντοχιωμένα στο τοίσιμα Μπρεζοτένι της περιοχής, προέχρονται πιθανόν από τον λαμπρό ναό. Πώρινη υποθεμελίωση τερασίου κτηρίου, που επισημάνθηκε λίγα χρόνια παλιότερα σε ιδιωτικό οικόπεδο, αμέσως ανατολικά του ιερού ναού του Αγίου Αχιλλείου, αποτελεί σαφή ένδειξη για τη θέση του. Σύμφωνα με τις επιγραφές, στην ακρόπολη πρέπει να υπήρχαν ιερά του Διός Θαυλίου, του Διός Ομολωίου, της Αφροδίτης Άνοσιας, της Αρτέμιδας Ειλειθιάδας, του Διονύσου (κοντά στο «αρχαίο θέατρο») και, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ιερά των αιγυπτιακών θεοτήτων. Την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο κατασκευάστηκε στη Λάρισα και ο ναός του Ελευθερίου Διός, ο οποίος είναι γνωστός μόνο από τις επιγραφές. Μερικοί επιστήμονες τον τοποθετούν στην ακρόπολη και άλλοι στην ελεύθερη αγορά.

Οι κατοικίες

Με τις σωστικές ανασκαφικές έρευνες αποκαλύφθηκαν συγχρόνως πολλά κατοικιών των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, που είναι δομημένες με το «ιπποδάμειο» πολεοδομικό σύστημα. Αποτελούν δηλαδή οικοδομικά τετράγωνα, με κατεύθυνση από βορρά προς νότο και παράλληλη διάταξη μεταξύ τους. Τα τετράγωνα χωρίζονται μεταξύ τους με παράλληλους και κάθετους χαλκόστρωτους δρόμους. Οι κατοικίες της ελληνιστικής εποχής είναι κατασκευασμένες στο κάτω μέρος, μέχρι ύψους 1 μ. περίπου, με ακατέργαστες μικρές πέτρες και λάσπη για συνδετικό υλικό. Η αναδομή τους αποτελούνταν από ωμά πλιθιά και η στέγη τους είχε πηλίνα κεραμίδια. Σε μερικές από αυτές διαπιστώθηκε ανασκαφικά ότι είχαν επιχρίσματα στους τοίχους. Σε μια περίπτωση πολυτελούς κατοικίας του τέλους του 3ου αι. π.Χ. βρέθηκε το παλιότερο μωσαϊκό δάπεδο της Θεσσαλίας. Το δάπεδο αυτό απεικόνιζε με μικρές μαύρες ψηφίδες ένα μεγάλο οκτά-

φυλλο ρόδακα (εικ. 4). Οι δρόμοι των χρόνων αυτών, πλάτους 4-5 μ., είναι αρκετά φαρδείς για την εποχή και χρησιμοποιούνται για αιώνες. Είναι στο σύνολό τους χαλκόστρωτοι, με μικρές και μεγάλες κροκάλες ποταμού.

Στη ρωμαϊκή εποχή οι κατοικίες ακολουθούσαν το ίδιο πολεοδομικό σύστημα και ήταν χτισμένες κατά μήκος των παλιότερων δρόμων. Είναι δομημένες στο σύνολό τους με μικρές πέτρες και συνδετικό υλικό κουρασάνι. Στις πολυτελέστερες από αυτές υπήρχαν, εκτός από επιχρίσματα στους τοίχους, και ψηφιδωτά δάπεδα, με γεωμετρικά κυρίως διακοσμητικά θέματα. Κατά μήκος των οδοστρωμάτων αυτών κατασκευάστηκαν κτιστοί αποχετευτικοί αγωγοί με τετράγωνα τούβλα και κουρασάνι (εικ. 5). Τέτοιοι αγωγοί επισημάνθηκαν σε διάφορα σημεία της αρχαίας πόλης και φαίνεται πιθανό ότι στα ρωμαϊκά χρόνια δημιουργήθηκε ένα πλήρες δίκτυο αποχέτευσης (εικ. 6). Η πάνω επιφάνεια των κτιστών αυτών αγωγών καλυπτόταν με λίθινες πλάκες ή αρχαιότερο οικοδομικό υλικό και αποτελούσε έτσι τα κράσπεδα των δρόμων. Στους κεντρικούς αποχετευτικούς αγωγούς με πηλίνους σωλήνες οδηγούνταν τα λήμματα των κατοικιών. Σε ιδιωτικό οικόπεδο στη Λάρισα, στη γωνία των δρόμων Ρούσσελτ και Κύπρου, πολύ κοντά στην κεντρική πλατεία, βρέθηκε τμήμα ενός μεγαλοπρεπούς δρόμου, ο οποίος χρονολογείται στα χρόνια του Αυγουστού (εικ. 7). Το οδόστρωμα και τα κράσπεδα ήταν από άσπρο μάρμαρο και ίσως αποτελούσε την κεντρική λεωφόρο (Decumanus) της ρωμαϊκής πόλης. Είχε κατεύθυνση από νότο προς βορρά και συνδέει πιθανότατα την ελεύθερη αγορά με την ακρόπολη. Στην πάνω επιφάνεια του οδοστρώματος διακρίνονταν ευκρινώς τα ίχνη τροχών των αρχαίων αρμάτων.

Στοιχεία ύδρευσης της αρχαίας Λάρισας δεν έχουν επισημανθεί με τις ανασκαφές. Θεωρείται πολύ πιθανό ότι υδρευόταν από φρέατα, όπως και πολλές άλλες θεσσαλικές πόλεις.

Τα θέατρα

Το πρώτο θέατρο. Βρίσκεται στη νότια πλαγιά του λόφου της ακρόπολης και καλύπτεται κατά το μεγαλύτερο μέρος του από σύγχρονες οικοδομές (εικ. 8). Οι ανασκαφές για την αποκάλυψή του άρχισαν το 1910 και συνεχίσθηκαν σταδιακά μέχρι τις μέρες μας. Με τις έρευνες αυτές αποκαλύφθηκαν μέχρι τώρα τμήμα του κοίλου (εικ. 9) και ένα μέρος της σκηνής. Κοίλο του θεάτρου αποτελούσε η ίδια η πλαγιά του λόφου, η οποία με κατάλληλες εκκαφές είχε διαμορφωθεί σε αναβαθμούς για την τοποθέτηση των μαρμάρινων εδωλίων. Με ένα πλατύ διάδρομο, το διάζωμα, το κοίλο διαιρούνταν σε δυο μέρη: το επιθέατρο και το κάτω θέατρο. Το επιθέατρο κατασκευάστηκε σε ύψος 1,30 μ. ψηλότερα από το διάζωμα, και με είκοσι πέντε κλιμακίδες ανόδου χωριζόταν σε είκοσι έξι κερκίδες. Η κερκίδα από αυτές είχε 18-20 σειρές μαρμάρινων εδωλίων. Το κάτω θέατρο διαιρούνταν με δώδεκα κλιμακίες ανόδου σε δεκαεπτά κερκίδες, οι οποίες είχαν 28-30 σειρές εδωλίων. Η ορχήστρα δεν έχει ακόμα αποκαλυφθεί με τις ανασκαφές. Βρίσκεται σε βάθος 5,50 μ. και εικάζεται ότι είχε διάμετρο γύρω στα 30 μ. Η σκηνή, η οποία στην αρχαιότητα ήταν διώροφη, είναι το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του μνημείου. Είναι κτισμένη με κυβόλιθους άσπρο μαρμάρου και έχει ύψος τοίχων 2,80 μ. Μέχρι τώρα αποκαλύφθηκε σε έκταση 17 μ. και υπολογίζεται ότι η συνολική έκτασή της θα ξεπερνούσε τα 23,50 μ. Αποτελείται από τρεις κυρίως αίθουσες. Ανάμεσα στην κεντρική και τη δυτική αίθουσα υπάρχει ένας στενός διάδρομος, ο οποίος ήταν η Χαρώνεια κλιμακία. Η δυτική αίθουσα της σκηνής διακοσμήθηκε στη δυτική και βόρεια πρόσοψή της, που ήταν ορατές από τους θεατές, με δωρικούς ημίκιονες κατά κανονικά διαστήματα 1,40 μ. Θεωρείται πολύ πιθανό ότι οι υπόλοιπες αίθουσες είχαν στις ορατές προσόψεις τους ανάλογη διακόσμηση. Δυο μέτρα μπροστά από τη σκηνή διαμορφώ-

τα μια πεσοστοιχία, που είναι το προσκήνιο της σκηνής.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους η σκηνή είχε υποστεί αρκετές επισκευές και αλλοιώσεις. Ο δεύτερος όροφος καταδαφίστηκε, η Χρωαίνα κλίμακα έκλεισε και κατασκευάστηκε ένας ισχυρός τοίχος, με τούβλα και παλιότερο οικοδομικό υλικό, ο οποίος εφάπτεται στον μπροστινό τοίχο της δυτικής αίθουσας. Όλες αυτές οι επεμβάσεις βεβαιώνουν ότι κατά τα ρωμαϊκά χρόνια το πρώτο αρχαίο θέατρο της Λάρισας είχε χάσει την παλιά μεγαλειώδη ομορφιά του και είχε μετατραπεί σε αρένα για την τέλεση θηριομαχιών και μονομαχικών αγώνων. Από τη χρονολογία των επιγραφών στα εδώλια συμπεραίνουμε ότι αυτό πρέπει να χρησιμοποιούνταν ως αρένα μέχρι το τέλος του 2ου αι. π.Χ. και ίσως λιγα χρόνια αργότερα.

Δεύτερο αρχαίο θέατρο. Εκτείνεται στις νοτιοδυτικές υπώρειες του χαμηλού λόφου «Πευκάκια», στη συμβολή των δρόμων Εργατικής Πρωτομαγιάς και Ταγματάρχου Βελισσαρίου (εικ. 10). Επιστημονικά τυχερά το 1978 και ανασκάφηκε συστηματικά το 1985 και 1986. Με τις έρευνες αυτές αποκαλύφθηκαν η σκηνή, η ορχήστρα, το κοίλο, η δεξιά πάροδος και τμήμα της αριστερής παρόδου.

Η σκηνή έχει συνολικό μήκος 15,70 μ. και αποτελείται από τρία δωμάτια. Οι τοίχοι της, που σώζονται σε ύψος 0,60 μ., είναι χτισμένοι με μικρές ακατέργαστες πέτρες και λάσπη. Η ανωδομή της αποτελούνταν από ωμά πλιθιά. Πίσω από τη σκηνή υπάρχει ένας ισχυρός αντερεισματικός περίβολος, μήκους 50 μ., ο οποίος κατασκευάστηκε για να συγκρατεί τα χώματα του λόφου. Η ορχήστρα έχει διάμετρο 29,70 μ. Το δάπεδο της αποτελείται από δύο στρώσεις ποταμίσου χαλικιού. Στη δεξιά πλευρά της βρέθηκε ένα βάθρο από άσπρο μάρμαρο, το οποίο αποτελεί τη βαθμιδωτή θυμέλη του θεάτρου. Νοτιότερα από τη θυμέλη βρέθηκε στη θέση του ένας μαρμαρινός κυβόλιθος, με τόρμους στην πάνω επιφάνειά του, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε

πιθανότατα ως βάση αγάλματος. Το κοίλο είχε συνολικά δεκατρείς κερκίδες, από δυο σειρές μαρμαρινών εδωλίων η καθεμιά, και δεκατέσσερις κλίμακες ανόδου. Η συμπλήρωση του κοίλου θα γινόταν ίσως με ξύλινα έδρανα, τα ικρία. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του κοίλου του δεύτερου αρχαίου θεάτρου δεν προέρχεται από λατόμηση αλλά από ένα παλιότερο κτήριο του 3ου αι. π.Χ. (εικ. 11). Στη μια επιφάνειά τους έχουν επιγραφές απελευθέρωσης δούλων, οι οποίες προϋπήρχαν στο παλιό κτήριο και δεν έχουν καμιά σχέση με το θέατρο. Χρονολογούνται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. και έχουν μεγάλη ιστορική σπουδαιότητα, καθώς είναι οι παλιότερες απελευθερωτικές επιγραφές στη Θεσσαλία.

Το δεύτερο αρχαίο θέατρο προοριζόταν, εκτός από τις θεατρικές παραστάσεις, και για άλλες πνευματικές εκδηλώσεις. Είναι πολύ πιθανό, μετά τη μετατροπή του λαμπρού πρώτου θεάτρου σε ρωμαϊκή αρένα, να χρησιμοποιήθηκε και για την τέλεση φιλολογικών, χορευτικών και μουσικών αγώνων. Οι αρχαίες επιγραφές συνηγορούν για μια τέτοια υπόθεση, καθώς αναφέρουν με σαφήνεια ότι κατά την περίοδο της Ρωμαϊκρατίας στη Θεσσαλία, στη μεγάλη πανθεσσαλική γιορτή της Λάρισας τα «Ελευθέρια», προς τιμή του Ελευθερίου Διός, τελούνταν, παράλληλα με τους ιππικούς αγώνες, και αγώνες φιλολογικοί, χορευτικοί και μουσικοί.

Νεκροταφεία. Τα νεκροταφεία εκτείνονται περιμετρικά γύρω από την αρχαία πόλη, κατά μήκος των κυρίων οδικών αρτηριών, και χρονολογούνται στα κλασικά, ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια (ενδεικτικά κτερίσματα φαίνονται στις εικόνες 12, 13, 14, 15). Συναντούμε δε σ' αυτά τα ακόλουθα είδη ταφών: μαρμαρίνες μονολιθικές σαρκοφάγους, κιβωτιόσχημους, κεραμοσκεπείς, πήλινες λάρνακες, οστεοθήκες, κτιστούς με τούβλα, ανοιχτές ταφές και ταφικούς πίθους. Σε ορισμένες περιπτώσεις καλύπτονται κατά

συστάδες από ταφικούς τύμβους, τους οποίους εύκολα μπορεί να δει κανένας στις παρυφές της σύγχρονης πόλης.

Αρχαιολογικά ευρήματα. Από τις σωστικές ανασκαφές, παραδόσεις ιδιωτών και τυχερά ανεύρεση έχουν συγκεντρωθεί τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια στις αποθήκες του Μουσείου της Λάρισας πλήθος αντικειμένων της αρχαίας πόλης. Αναφέρονται ιδιαίτερα αρκετά έργα πλαστικής, επιγραφές και κεραμικά αντικείμενα. Από τη μελέτη των έργων της πλαστικής διαπιστώθηκε ότι στη Λάρισα δεν υπήρχαν οργανωμένα τέτοια εργαστήρια με αξιόλογους γλύπτες και λιθοδόους. Τα έργα αυτά έρχονταν στη μεγάλη εμπορική αγορά της έτοιμα, κατόπιν παραγγελίας των πλούσιων Λαρισίων, από τους Γόννους και κυρίως από τον Άτραγα.

Βιβλιογραφία

Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, Βόλος 1894.
F. Stählin, Das Hellenische Thessalien, Stuttgart 1924.
Ε. Φαρμακίδης, Η Λάρισα, Βόλος 1925.
Θ. Αλεξάνδρης, Η Πελοπόννησος Λάρισα και η αρχαία Θεσσαλία, Αθήνα 1947-49.

Ancient Larissa

A. Tziaphalias

Ancient Larissa, like the present town, was occupying the north eastern part of the Thessalic plain close to the bank of Pineios River. The inhabitation of this location has been uninterrupted since the Neolithic period. The hill called «Phrourio» (= castle) had been the ancient acropolis where the temple of the patron goddess Athena as well as the sanctuaries of various other deities had been erected. A limited number of architectural remnants, besides the two theaters, have been preserved from the ancient town of Larissa. Nevertheless, quite a few indications, as regards the probable location of public edifices, have been produced from the archaeological research. The course of the ancient town walls is considered to be identical with that of the Turkish fortification. The «free» agora coincides with the central square of the present town. The temple of Kerdoos Hermes was probably located at the present square of Ethnarchis Makianos. A great number of the archaeological finds, which come from the excavations of the ancient town and its cemeteries are in display in the local Archaeological Museum of Larissa.